

Kirjalik soome keel: kas ehe rahvakeel või midagi hoopis muud?

KAISA HÄKKINEN

Tänavu, 2025. aastal, tähistatakse esimese eesti keeles ilmunud raamatu – või õigemini esimese eestikeelset teksti sisaldanud trükiteose – suurt sünnipäeva. Paraku pole sellest raamatust tänaseni säilinud ainsatki eksemplari. Ka teised vanimad eestikeelsed trükised on halvasti säilinud. XVI sajandist on olemas ainult mõned katekismuse fragmendid.

Esimene soome keeles kirjutatud raamat nägi trükivalgust mõnevõrra hiljem, arvatavasti 1543. aastal. Esmatrükist on säilinud vaid fragmendid, mistõttu selle täpne ilmumisaasta on teadmata. Samast raamatust on aga hiljem avaldatud vähemalt kaks trükki, seega on selle sisu täielikult teada. Esimesele raamatule järgnesid kohe teised, mahukamad teosed, ja nii võib 1543. aastat õigusega lugeda soome kirjakeele arenguloo alguseks.

Soome ja eesti keelt nimetatakse sageli sõsarkeelteks, millel on palju ühist. Kirjakeele areng kulges Soomes aga ilmselgelt ladusamalt kui Eestis. Selles artiklis vaatlengi, miks oli Põhja-Euroopa mahajäänud perifeeriaks peetav Soome oma kirjakeele arendamisel nõnda edukas.

Luterlik reformatsioon kui tõukejõud

Üks protestantliku reformatsiooni põhimõtteid nägi ette, et igaüks peab saama Jumala sõna kuulata ja lugeda oma emakeeles. *Sola scriptura* (lad 'ainult Pühakiri') on luterlik doktriin, mille kohaselt on Piibel kristliku usu ja praktika ainus eksimatu autoriteet. Niisiis oli hädavajalik, et Piibel oleks saadaval inimestele mõistetavas keeles. See printsiip andis põhjuse kirjaliku keele arendamiseks ka nendes keeltes, millel puudus varasem kirjandustraditsioon. Nii muutus oma kirjakeele loomine aktuaalseks kõikjal Läänemere piirkonnas. Trükikunst oli leiutatud juba XV sajandil ning seega oli reformatsiooni ajal võimalik jumalasõna trükitud kujul tõhusalt levitada.

Geograafilistel, ajaloolistel ja ühiskondlikel põhjustel jõudsid luterlikud mõjutused Eestisse pisut varem kui Soome (nt Heininen 2007: 36–39; Ross 2019: 61). Balti aladele ja Skandinaaviasse jõudis usupuhastusliikumine 1520. aastatel. Kuna Soome kuulus tol ajal Rootsi kuningriigi koosseisu, sõltus tema areng Rootsist ning jäi sellest veidi maha.

1527. aastal viis noor Rootsi kuningas Gustav Vasa, kes oli suure hansalinna Lübecki abiga vabastanud oma maa Taani võimu alt ja ühendanud selle iseenda keskvalitsuse alla, kuningriigis läbi reformatsiooni, tehes endast kirikupea ja kiriku

varade ülemvalitseja (nt Heininen 2007: 32–35; Knuutila 2010: 98–99; Lavery 2017: 42–45, 49–52). Teoloogilised küsimused teda ei huvitanud, seega jäi doktriiniga seotu teiste õlule.

Reformatsiooni kõige edumeelsemateks edasivijateks said Stockholmi pürjelid, kel olid tihedad sidemed Läänemere maades tegutsevate saksa keelt kõnelevate kaupmeestega. Nemad võtsid uue usu omaks juba 1520. aastate lõpus. 1530. aastal otsustas Stockholmi linnanõukogu hakata regulaarselt pidama missat rootsi keeles. (Knuutila 2010: 87–90) Aastal 1533 nimetati Stockholmi kogudusse vaimulikuks soomlane, sest linna oli asunud elama palju soome keelt kõnelevaid inimesi, kellele tuli teenistusi korraldada nende emakeeles (Murray 1954; Tarkiainen 1990: 39–52). Peatselt järgis Rootsi kirik seda eeskju: 1536. aastal otsustas Uppsala kirikukogu, et vähemasti katedraalides ja võimalusel ka teistes kirikutes tuleb missat pidada rahva-keeles – praktikas siis rootsi või soome keeles.

Esimesed soomekeelsed trükised

Soomakeelsete trükiste ajalugu ulatub 1543. aastasse, mil Stockholmis ilmus Mikael Agricola aabits-katekismus „ABC-Kiria”. Peagi pärast seda algtasemele mõeldud tagasihoidlikku raamatut avaldas Agricola veel kaheksa trükiteost, nende seas ligi 900-leheküljelise palveraamatu ja Uue Testamendi tõlke (tabel 1). Kokku sisaldavad need raamatud umbes 2400 lehekülge soomekeelset teksti. (Heininen 2007: 164–331; Häkkinen 2015: 53–75) Võib öelda, et Agricola koostas tollasele soome vaimulikkonnale terve käsiraamatute kogu. Kõigi nende teoste originaaleksemplarid on tänini säilinud ning neist on koostatud kaks faksiimilekogumikku, mis on teinud teosed hõlpsasti kättesaadavaks. Lisaks on teadlastele loodud kaks erinevalt annoteeritud elektroonilist andmebaasi (MAT, MATMT).

Tabel 1. Mikael Agricola teosed soome keeles.

Pealkiri	Aasta
„ABC-Kiria”	1543, 1551, 1559
„Rucouskiria Bibliasta”	1544
„Se Wsi Testamenti”	1548
„Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista”	1549
„Messu eli Herran Ehtolinen”	1549
„Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina”	1549
„Davidin Psaltari”	1551
„Weisut ia Ennustoxet”	1551
„Ne Prophetat Haggaj. SacharJa. Maleachi”	1552

Nüüd tasub uurida, miks kulges areng Soomes ja Eestis nõnda erinevalt, olgugi et põliskeelte ühiskondlik staatus oli mõlemal pool üsna sarnane. Mõlemad keeled olid valitseva klassi keele suhtes madalamal positsioonil. Soome kuulus Rootsi kuningriigi koosseisu ning halduskeeleks oli rootsi keel. Eestit valitses kuni 1559. aastani Saksa ordu ning ühiskonna eliit ja vaimulikkond rääkisid saksa keelt.

Teisalt oli siiski ka selgeid erinevusi. Üks oluline tegur oli asukoht. Soome oli geograafiliselt eraldiseisev piirkond, mis asus Rootsi halduskeskusest kaugel. Sinna pidi sõitma üle mere ning talvel võis mere ületamine kuude kaupa võimatu olla. Ala oli suur, vahemaad pikad ning teedevõrk hõre ja raskesti läbitav. (Haggrén jt 2016: 498–505) Seega sai Rootsi Österlandi (Soomet) aktiivselt valitseda ainult teatud ulatuses (Tarkiainen 2008: 153–186). Tegelikult lasti soomlastel enamasti rahus omaette metsade varjus elada. Lõuna- ja läänerrannikul leidis küll ka rootsi emakeelega elanikke (Kuvaja 2019: 320–321), kuid need ei olnud mingid ülemkihi esindajad, vaid samasugused harilikud talupojad nagu nende soome naabridki. Soome talupojad olid sõltumatud, kuna maa, mida nad harisid, kuulus valdavalt neile endile.

Eestis oli saksakeelne elanikkond küll vähemuses, kuid kogu riigis alaliselt valitseva jõuna kohal – linnades kaupmeeste ja kodanlastena, maal maaomanikena. Ka vaimulikkond oli saksakeelne. (Ross 2019: 57–58)

Liturgilise soome keele keskaegne taust

Keskaja mõjukaim organisatsioon oli katoliku kirik. Soome oli kirikukorralduse poolest eraldiseisev piirkond. Kogu Soome poolsaar moodustas Rootsi kirikus üheainsa piiskopkonna. Esialgu asus Soome piiskopkonna keskus Nousiainen, umbes 20 km tänapäeva Turu linnast põhja pool. Hiljem viidi see üle Turust ida pool paiknevasse Koroineni ja viimaks, XIII sajandi lõpus, Turu linna. (Harjula jt 2018: 65–71)

Soomelise kirikliku hierarhia tipus seisis Turu piiskop. Alates XIV sajandi algusest oli enamik Turu piiskoppe Soomes sündinud (Turun piispat; tabel 2). Ilmselt rääkis suurem osa neist emakeelena soome keelt.

Tabel 2. Turu katoliku piiskopid u 1300–1522.

Nimi	Sünnikoht	Ametiaeg
Magnus I	Rusko, Soome	1291–1308
Ragvaldus	Ahvenamaa	1309–1321
Benedictus	Ledinge, Rootsi	1321–1338
Hemmingus	Bälinge, Rootsi	1338–1366
Henricus Hartmanni	Turu, Soome	1366–1367
Johannes II Petri	Västerås, Rootsi	1367–1370
Johannes III Westfal	Turu, Soome	1370–1385
Bero II Balk	Vehmaa, Soome	1385–1412
Magnus II Tavast	Mynämäki, Soome	1412–1450
Olaus Magni	Piikkiö, Soome	1450–1460
Conradus Bitz	Mandri-Soome (täpsemalt teadmata)	1460–1489
Magnus III Särkilahti	Taivassalo, Soome	1489–1500
Laurentius Suurpää	Turu, Soome	1500–1506
Johannes Olavi	Parainen, Soome	1506–1510
Arvidus Kurck	Vesilahti, Soome	1510–1522

Esimesed kogudused tekkisid Soomes 1200. aasta paiku. XIV sajandi alguseks oli neid 30 kanti. XV sajand oli Soome kiriku jaoks märkimisväärse kasvu ja õitsengu aeg. Keskaja lõpuks oli kirikukihelkondade arv kerkinud üle saja. Lisaks leidis vähemalt 44 kabelikogudust, millel oli oma kirikuhoone ja surnuaed, kuid mitte oma vaimulikku. (Palola 1996; Haggrén jt 2016: 444–450; Hiekkänen 2020)

Siinkohal on huvitav mõelda, kust kõigi nende koguduste jaoks vaimulikud leiti. Maapiirkondades pidid kihelkonnad kirikuid ehitama ja ülal pidama ning enamasti said nad ka ise endale preestri valida. Tõenäoliselt eelistati tuttavaid vaimulikke, kellega sai suhelda oma emakeeles. Hiljem, luterlikul ajal, anti vaimulikuamet sageli üle endise pastori pojale või muule meessoost sugulasele, kuid keskajal ei olnud preestritel lubatud perekonda luua. Nii või teisiti on uurijad üksmeelel, et enamikus Soome kihelkondades täitsid keskajal vaimulikuametit Soomes sündinud preestrid. (Lavery 2017: 34–39) Rahvusvahelist tungi nendele kohtadele ei olnud, sest vaeseid ja kaugel asuvaid maapiirkondi ei peetud kuigi atraktiivseks.

XV sajandil hakkas ka kirik ise rahvakeelte (st rootsi ja soome keele) kasutamist edendama (nt Pirinen 1988: 9–15). 1441. aastal pani provintsisinod kogu Rootsi kuningriigi preestritele kohustuse lugeda rahvakeeles kolme palvet ja usutunnistust. 1492. aastal kordas piiskop Magnus Särkilähti seda nõuet. 1474. aastal otsustas piiskop Konrad (Conradus) Bitz, et missa peab sisaldama rahvakeelset jutlust. Ladina keelt kasutati siis, kui kohal viibisid üksnes vaimulikud.

XV sajand oli Soomes muuski mõttes hea aeg. Suuri sõdu ega tapvaid epideemiaid teadaolevalt ei olnud. Majandus kasvas, jõukus suurenes. Seda soodsat arengut peegeldavad tänini Soome kirikuhooned. Enne aastat 1400 oli Soomes ehitatud või ehitusjärgus üheksa kivikirikut, katoliikliku aja lõpuks oli neid kokku juba 94. (Haggrén jt 2016: 385–390) Kõik viitab sellele, et koguduseliikmed olid oma kirikutega rahul ja nende üle uhked. Soomes ei tekkinud reformatsiooni ajal kiriku ega vaimulike suhtes mingit vaenu ega mässu. Konfliktid tekkisid peamiselt kuninga ametnikega, kes tahtsid kiriku varasid krooni kasuks konfiskeerida. (Tarkiainen, Tarkiainen 1985: 12–26; Lavery 2017: 10–14)

Keskaja Soomes oli katoliku kirik ainus formaalset haridust pakkuv organisatsioon, kuid selle ressursid olid piiratud. Puuduvad usaldusväärsed allikad, mis annaksid täpse ülevaate Turu katedraalikooli või muudes linnades (nt Viiburis, Raumas ja Porvoos) asutatud väiksemate ladinakoolide õpilaste arvust. Seetõttu pole ka teada, kui palju noormehi igal aastal kooli lõpetas. Tõenäoliselt oli Turu katedraalikoolis korraga umbes 50 õpilast (Tarkiainen, Tarkiainen 1985: 76–77). Õpingud kestsid võrdlemisi pikka aega – kümme aastat või enamgi. Enamik õpilasi lootis saada preestriks, kuid mõned valisid ka ametnikukarjääri. Kõige ambitsioonikamad jätkasid õpinguid välismaal. Nimepidi on teada 143 Soome päritolu üliõpilast, kes õppisid keskajal välisülikoolides. See tähendab, et keskmiselt saadi vähem kui üks magistrikraad aastas. Kui arvestada, et Soomes oli üle saja kihelkonna, pidi preestrite haridustase olema väga ebahõltslane.

Mikaal Agricola sõnad tema Uue Testamendi eessõnas kinnitavad oletust, et paljude preestrite haridustase oli napp. Agricola põhjendab oma tõlketööd järgmiselt: „Et nüüd ükski preester ega õpetaja ei saaks oma laiskust enam selle taha peita, et ta

ei oska ladina ega rootsi keelt – selleks ongi nüüd see Uus Testament lihtsalt teksti järgi ära tõlgitud” (Agricola 1987, II: 16).¹ Sellest tuleb järeldada, et soome keel oli paljude vaimulike jaoks ainus keel, mida nad latusalt valdasid, ning teiste keelte oskuse puudumist peeti ametikohustuste eiramise levinud põhjuseks.

Rootsi keel oli küll halduskeel, kuid on väheusutav, et soome emakeelega inimesed oleksid soomekeelsetes piirkondades kasutanud omavahel ainult rootsi keelt. On teada, et ka ametnikud valdasid sageli soome keelt (Häkkinen 2015: 17–18; Lavery 2017: 24). Kõik viitab sellele, et suulises kultuuris oli soome keele positsioon üsna tugev. Juba varaseimad kirjalikud allikad viitavad sellele, et keskaja lõpuks oli tekkinud mingi üldkasutatav rahvakeel. Näiteks on Westhi koodeksi nime kandev käsikiri ja Mikael Agricola teosed küll iseseisvad allikad, kuid sisaldavad sõna-sõnalt kattuvaid kirjakohti (Häkkinen 2012a).

Mikael Agricola emakeele üle on arutatud ja vaieldud aastakümneid (nt Ikola 1988). Tema kodupaik Pernå (sm Pernaja) on juba ammuselt ajast valdavalt rootsikeelne piirkond ning Agricola keekekasutuse teatud aspektid on andnud alust kahtlustada, et ta ei vullanud soome keelt täielikult. Samas on lihtne näidata, et isegi emakeeles tehakse aeg-ajalt hõlpsasti vigu, eriti kui kirjutaja on vilumatu. Pealegi on põhimõtteliselt vale võrrelda Agricola keelt tänapäevase normitud kirjakeelega, mis on loodud paljuskirjakeelsete grammatikateooriatele tuginedes. Agricola ajal polnud keelt veel normitud, seega oleks õigem võrdluspunkt tolle aja kõnekeel ja murded. Paraku ei ole XVI sajandist usaldusväärset võrdlusmaterjali. Siiski leidub Agricola oma loominguilistes luuletustes, mis pole võõrkeelsete originaaltekstide tõlked, leidlikke idiomaatilisi konstruktsioone, mis näitavad, et ta valdas soome keelt suurepäraselt (Häkkinen 2012b: 30–48).

Puuduvad täpsed andmed Soome rahvastiku keelelise koosseisu ja sotsiolingvistilise olukorra kohta, kuid mõned infokillud siiski on. Tuntud saksa kartograaf ja keeleteadlane Sebastian Münster kirjutas oma 1544. aastal ilmunud raamatus „Cosmographia” (vt nt Miekkaavaara 2008: 50) järgmist: „Keelte kohta Soomes tuleks märkida, et seal leidub kaks keelt. Wiborgist [= Viiburist] kuni Borgo [= Porvoo] või Sibboni [= Sipooni] mere ääres kasutavad elanikud rootsi keelt. Kuid sisemaal on neil hoopis teine, omaette keel. Paljudes paikades, nagu Wiburgis ja Pittises, leidub mõlemat keelt, mistõttu tuleb seal pidada kahte jutlustajat.”²

Nimi *Pittis* viitab Pyhtäälle, Pernåst ida pool asuvalle kihelkonnale. Tegemist on Soome lõunaranniku idapoolseima osaga, kus rootsi keel on tänini soome keele kõrval ametliku keele staatuses (Kuvaja 2019: 321). Münsteri sõnutsi räägiti Soomes teadaolevalt kahte keelt kõrvuti. Keele kaudu sai määratleda kogukondi, kuid mingit ilmselget hierarhiat nende kahe keele vahel ei valitsenud. Münster ei ütle, et rootsi

¹ Sm „Nyt ettei yksikään pappi taikka opettaja mahtaisi laiskuuttans tästälähin sillä peittää, ettei hän latinan eikä ruotsin kielen taida – sentähden ompi nyt se Uusi testamentti yksikertaisesta tekstin myötä ulostulkittu” (kirjaviisi nüüdisajastatud).

² Sks „Der sprachen halb des Finnlands soltu mercken, das zwo sprachen werden darin gefunden. Von Wiborg biss gen Borgo oder Sibbo am gestaden des Möres gebrauchen sich die ynwoner des Landes der Schweder Sprachen. Aber hinden aussen im landt haben sie gar ein gesündere Sprach. In vilen flecken als zu Wiburg und Pittis findt man beyde sprachen und man muss zweierlei Predicanten do haben.”

keel oleks olnud ametlik või sotsiaalselt eelistatud keel. Oli lihtsalt kaks keelt ja kõik. Teistest allikatest on teada, et kohaliku keele oskus oli hinnatud. Näiteks kaupmehed pidasid oluliseks õppida kohalikku keelt, et nad saaksid teha kaupa otse tootjatega ja vältida vahemehi (nt Bentlin 2008: 44).

Agricola ajal leidis mitmeid teisigi soome haritlasi, kes võisid vabalt tegeleda vajalike tekstide tõlkimisega (tabel 3). Reformatsiooni alguspäevist on säilinud käsi- kirju, millest vähemalt mõned on Agricola avaldatud teostest vanemad (Häkkinen 2012a). Teame, et Agricolal oli Wittenbergis kaks kaastöölist, Martinus Teit ja Simon Wiburgensis, kellega koos ta Uue Testamendi soome keelde tõlkis. Kindlalt on teada, et Agricola ise ei pidanud Turus esimest soomekeelset missat, sest õppis siis (1536 või 1537) veel Wittenbergis. Selle pidas keegi teine, kes samuti soome keelt valdas.

Tabel 3. Välismaal õppivad Soome üliõpilased reformatsiooni ajal.

Nimi	Sünnikoht	Kõrgeim ametikoht
Petrus Särkilax	Turu	ülemdiakon
Peder Sild	Turu	ülemdiakon
Thomas Keijoi	Rauma	Hämeenkyrö vikaar
Simon Henrici	Viiburi	Wittenbergi ülikooli õppejõud
Canutus Johannis	Eurajoki	Viiburi piiskop
Mikael Agricola	Pernå	Turu piiskop
Martinus Teit	Pernå	kuningliku õukonna instruktor
Paulus Juusten	Viiburi	Viiburi ja Turu piiskop
Jacobus Teit	Pernå	kuningliku õukonna sekretär
Erik Härkäpää	Pernå	Viiburi piiskop

(Heininen 1980; Nuorteva 1999: 158–171, 177; välja on jäetud Lejoni perekonda kuuluvad aadlikud)

Tabelis mainitud sünnikohtadest asub ainult Pernå rootsikeelses piirkonnas. Siiski on kindlalt teada, et sealt pärit üliõpilased oskasid soome keelt. Sellised linnad nagu Rauma, Viiburi ja Turu on olnud algusest peale mitmekeelsed, kuid nende ümbruse maapiirkondades räägiti soome murdeid. Eriti Viiburi on kogu oma ajaloo vältel olnud tuntud kui erakordselt rahvusvaheline linn, kus lisaks soome ja rootsi keelele kasutati igapäevaelus veel vähemalt saksa, vene ja karjala keelt (Tandefelt 2019).

Kokkuvõttes võib öelda, et tingimused soome kirjakeele tekkeks olid päris head. Nii kiriku kui ka ilmaliku võimu ühine eesmärk oli viia luterlik reformatsioon läbi mõõdukalt ja korrapärasel viisil. Selle mõõdapääsmatu osa oli rahvakeele kasutamine. Projekti elluviimiseks leidis piisavalt soomekeelseid vaimulikke. Usukeel oli tugev suuline traditsioon, kuigi soome keelt ei olnud varem kirjalikult tarvitatud. Trükitehnoloogia pakkus võimaluse standardkeele loomiseks, mida saaks kasutada kogu riigis. Selle taustal polegi ehk nõnda üllatav, et Mikael Agricola suutis kümne aasta jooksul avaldada üheksa raamatut.

Ehtne soome keel?

Nüüd on aeg uurida, milline oli vanem soome kirjakeel praktikas. Peaaegu kõik reformatsiooni ajal soome keeles kirjutatu oli tõlge teistest keeltest, nagu ladina, saksa ja rootsi keel. Need kõik on indoeuroopa keeled ja grammatilise struktuuri poolest soome keelest selgelt erinevad.

Usutextide tõlkimine ei olnud alati lihtne. Nende sisu peegeldas kultuuri, mis oli harilikele soomlastele võõras ja eksootiline. Paljud tekstid olid abstraktsed ja kontseptuaalsed. Kätesaadavate abivahendite, näiteks sõnaraamatute ja üldteatmeteoste hulk oli väike. Tõlkijad ei vandanud keeli, millega nad töötasid, tingimata täiuslikult. Nad ei pruukinud aru saada kõigest sõnadest, konstruktsioonidest ega idioomidest. Enamasti soovisid nad Piibli teksti tõlkida sõna-sõnalt, et tähendus ei muutuks. Tihtilugu oli tulemuseks soomekeelsete sõnadega kirjutatud võõrkeel.

Eriti silmatorkav on see passiivilause puhul, kuna soome keele passiiv erineb oma struktuurilt ja funktsioonilt indoeuroopa keelte ehtsast passiivist. Agricola lähtekeeltes on passiivilause grammatiline konstruktsioon, mis toob esile mõjutatu, tulemuse või saaja, mitte aga tegevuse sooritaja. Soome keeles osutab passiiv sellele, et lause tegija (semantiline subjekt) on umbisikuline (s.o teadmata) ning grammatiline subjekt puudub sootuks. Vanemas kirjakeeles lisatakse semantiline subjekt agentkonstruktsioonide abil, mis ei kuulu soome keele loomulikku süntaksisse (näited 1, 2; vt nt Itkonen-Kaila 1992).

(1) Süntaktiline struktuur (**agentadverbiaaliga** passiivilause) on säilitatud sõna-sõnalisel tõlkes (Mt 4:1):

Luther 1545: Da ward Jhesus **vom Geist** in die Wüsten geführt / Auff das er **von dem Teufel** versucht würde.

Agricola 1548: Silloin Jeesus wietin **Hengeld** corpehen / senpäle / ette hen kijasataisin **perchelelde**.
'Siis viidi Jeesus Vaimust kõrbesse, selleks et teda kiusataks kuradist.'

Vrd Raamattu 1992: Sitten Henki vei Jeesuksen autiomaahan Paholaisen kiusattavaksi.
'Siis viis Vaim Jeesuse kõrbesse Kuradi kiusata.'

(2) Säilitatud on süntaktiline struktuur, kahe allikteksti elemendid on liidetud (Rm 12:21):

Vulgata: Noli *vinci a malo*

Luther 1545: Las dich nicht das böse vberwinden

Agricola 1548: Ele sinuas anna *woitetta* silde **pahalda**.
'Ära lase ennast olla kurjast võidetud.'

Vrd Raamattu 1992: Älä anna pahan voittaa itseäsi.
'Ära lase kurjal end võita.'

Kunstlikud vormid: sinuas (sinä 'sina' partitiivis + possessiivsufiks) 'ennast', voitettaa (voittaa 'võitma' + passiiv) 'olla võidetud'.

Nii tekkis sõnasõnalise tõlkimise käigus keelde uusi vorme ja lausekonstruktsioone, mida varem olemas ei olnud. Sarnaseid juhtumeid leidub kõigis vanades piiblitõlgetes, kuna sama tõlkemetoodikat järgiti kõikjal. Sõnasõnalise tõlkimise traditsioon pärineb vanimatest piiblitekstide tõlgetest ning kristalliseerus Püha Hieronymuse Vulgata tõlkes. (Itkonen-Kaila 1992: 159; Sollamo 2001; Häkkinen 2015: 110–111)

Sotsiolingvistikas on üldteada tõsiasi, et keel ei ole üks ühtne kood, vaid varieerub sõltuvalt sellest, kes räägib, millises rollis, kellele, millest ja mis kontekstis. Seda nähtust nimetatakse registriks või stilistiliseks varieerumiseks. Tegemist on keelele omase tunnusega, mis kirjeldab seda, kuidas kõneleja valib kasutatavad grammatilised konstruktsioonid ja sõnavara olenevalt olukorrast. Kuna Piibel kujutas endast Jumala sõna, ei peetud kohaseks väljendada selle sisu igapäevakeeles. Sõnasõnalise tõlkega loodi uus, tavalisest kõnekeelest erinev usuline register, mida iseloomustas pidulik stiil.

Kirjakeele arengu seisukohalt tekkisid probleemid siis, kui seesama pidulik stiil võeti tarvitusele ka mitteusulises kirjanduses. Komisjoni ühistööna koostatud terviklik Piibel avaldati soome keeles 1642. aastal. Sellest sai pikaks ajaks eeskuju kogu ülejäänud kirjalikule soome keelele, oli see siis kohane või mitte (nt Ikola 1992).

Keeleliste registre vahelised erinevused muutuvad eriti silmatorkavaks neil harvadel juhtudel, kui kirja pannakse pärimuslikku rahvakeelt. Hea näide on XVII sajandil koostatud soome vanasõnade kogumik, mille avaldas Henrik Florinus 1702. aastal. Florinus, kes on tuntud oma suurepärase soome keele oskuse poolest, kirjutas teose eessõna puisest piiblisoomes keeles, samal ajal kui vanasõnad ise on ehtsas rahvakeeles.

Kas koloniaal- või koloniseeritud keel?

Vanem soome kirjakeel ei olnud koloniaalkeel selle sõna tavatähenduses. Samuti ei koloniseerinud seda Rootsi ametnikud ega rootsikeelsed vaimulikud. Sõnasõnalise tõlkemeetodi tõttu vallutati see nii-öelda seestpoolt – seda tegid soomlased ise. Muidugi tegid nad seda heade kavatsustega ja nii hästi, kui oskasid. Keelelised vormelid ja mallid on usulises ning liturgilises keeles olulised. Seetõttu tunduski loomulik suruda oma emakeel teistest keeltest tuttavasse vormi.

Rootsi emakeelega vaimulikud ja ametnikud ei sekkunud eriti sellesse, kuidas soomlased soome keelt kasutasid. Selle asemel et pakkuda eeskujuks omaenda keelt, õhutasid nad soomlasi kasutama puhast soome keelt – näiteks siis, kui Piibel XVII sajandi alguses tervikuna soome keelde tõlgiti. Tõlkekomisjoni ülesanne oli parandada Agricola välja töötatud ja tarvitatud keelt ning kasutada puhast soome keelt, mida mõistetakse kogu riigis (vt nt Rapola 1963).

XVII sajandil paranesid mitmeti nii soome kirjakeele väljendusvõimalused kui ka soome kirjakuultuuri staatus. 1640. aastal asutati Turus esimene Soome ülikool – Academia Regia Aboensis –, samuti avaldati esimesed soome keele grammatikad ja sõnaraamatud (Stipa 1990: 78–79, 117–122). XVII sajandi teisel poolel hakkas

piiskop Johannes Gezelius soome rahvale kirjaoskust õpetama. Tavainimesi ei survestatud kuidagi loobuma soome keelest ja minema üle rootsi keelele. Ilmselt mõisteti, et see oleks olnud võimatu missioon.

Keelekolonialism selle sõna tõelises tähenduses on sageli seotud rahvuslike ideedega, mille järgi valitseva rahvakihi keel on parem kui teiste ühiskonnagruppide oma. Usupuhaajate ajal ei olnud Rootsil veel välja kujunenud tugevat rahvuslikku identiteeti ega üleolekutunnet. Rahvustunne oli alles kujunemisjärgus. Rootsi sai iseiseisvaks kuningriigiks, kui Gustav Vasa haaras võimu ja valiti 1523. aastal kuningaks. Enne seda oli Rootsi koos Norra ja Taaniga osa Kalmari unioonist. Rootsi ei olnud tollal veel võimas rahvusriik, mis oleks suutnud sundida oma territooriumil elavaid teiste keelte kõnelejaid alluma keskvalitsuse korraldustele. See aeg jõudis kätte alles hiljem. XVIII sajandil tehti katse Soomet rootsistada (Kajanto 1997), kuid ühiskondlikud olud olid segased ning algatus kukkus läbi, kui Soomest sai 1809. aastal Venemaa koosseisu kuuluv autonoomne suurvürstiriik.

Kirjaliku soome keele taassünd XIX sajandil

Autonoomia alguspäevil pidid Soome haritlased tõdema, et kirjakeel on rahva seas kasutatavast tegelikust soome keelest täiesti erinev. Ühtlasi juhiti tähelepanu asjaolule, et soome keelel ei olnud ühiskonnas mingit ametlikku staatust, kuigi see oli elanikkonna valdava enamiku emakeel. (Pulkkinen 1972; Stipa 1990: 257–258)

Sellises olukorras oli poliitiline tegevus soome keele toetuseks võimatu ning riigis ei olnud piisavalt haritud inimesi, kes oleksid suutnud soome keeles soome keele eest seista. Selle asemel hakati rahvusromantismi vaimus koguma ja avaldama soome rahvaluulet ning teavet soomlaste ajaloo kohta, et luua ja arendada soomlaste rahvuslikku identiteeti. Elias Lönnrot koostas rahvaluuleainestiku põhjal rahvuseepose, millele pani nimeks „Kalevala”. „Vana Kalevalana” tuntud algvariant ilmus 1835. aastal ning pälvis imetlust nii Soomes kui ka välismaa akadeemilistes ringkondades.

Seesugusel alusel hakkas soome rahvuslik identiteet kujunema ja tugevnema. See tõi kaasa soome kõrgkultuuri, teaduse, kunsti ja ühiskondliku elu arengu. Eri linnades hakati avaldama soomekeelseid ajalehti ning usukirjanduse kõrvale tekkis uusi kirjandusvorme, nagu luuletused, novellid, näidendid, eri valdkondade õpikud, teaduskirjandus ja romaanid.

Soome keele õigekirjasüsteemi oli sajandite jooksul mitmes järgus täiustatud ning oma praeguse kuju sai see XIX sajandi alguses. Tähtsat tööd ortograafia ühtlustamisel tegi Turu akadeemia dotsent Gustaf Renvall, kes kirjutas ka suurepärase soome keele grammatika (nt Korhonen 1986: 14–15, 17–20). Oma grammatika eesõnas juhtis Renvall tähelepanu sellele, kuidas rootsi keel oli eriti naiste kõnekeelt rikkunud (Häkkinen 1994: 504). Niisiis oli üks XIX sajandi keelekorralduse võtmesõnu võitlus võõrkeelte mõju vastu.

Umbes samal ajal hakkas ladina tähestik soome tekstides järjest enam vana gooti fraktuurkirja välja tõrjuma. Wolmar Schildti ettepanek märkida vokaalide pikkust spetsiaalsete pikendusmärkidega (sm *venyke*) põhjustas aga mõningast segadust

(Kilpinen 1889; Korhonen 1986: 92–93). Schildt (Kilpinen) üritas oma süsteemi juurutada nii kirjatöö kaudu kui ka kirjutamisvõistluste korraldamisega, millest osavõtmine eeldas pikendusmärkidega kirja kasutamist. Sellegipoolest ei õnnestunud tal teisi autoreid oma süsteemi eelistes veenda.

Soome kirjakeelt reformiti põhjalikult nii sõnavara kui ka grammatika poolest. Uute väljendusvajaduste rahuldamiseks loodi tuhandeid neologisme. Olulised eeskujud kirjakeele uuendamisel olid „Kalevala” keel ja need mured, mille algupäraseid jooni peeti säilinuks. Praktikas loeti parimaiks idapoolseid mureid, mida ei olnud rikkunud rootsi keele mõju. XIX sajandi algust nimetatakse sageli murdevõitluse ajajärguks (selle mõiste võttis 1897. aastal kasutusele Julius Krohn). Idamurrete suurepärase tundja oli Reinhold von Becker, Turu akadeemia ajalooteaduse adjunkt. Tema põhjalikust soome keele grammatikast võtsid eeskujuga paljud keelearendajad (Korhonen 1986: 20). Beckeri grammatika kirjeldas keelevariante aga nõnda mitmekesiselt, et ei sobinud hästi normatiivseks käsiraamatuks.

Murdevõitlus lõppes kokkuvõttes kompromissiga: säilitati vana läänemurdeline alus, millele lisati uusi elemente idapoolsetest murretest. Ühtlasi kõrvaldati kõige silmatorkavamad võõrmõjud ning laensõnad asendati igal võimalusel soome neologismidega. XIX sajandi lõpu poole hakati laenudesse suhtuma leebemalt, kuid vaidlused nende häälikulise mugandamise meetodite üle jätkusid veel XX sajandil (nt Pantermöller 2003).

XIX sajandi teisel poolel hakati soome keelt üha enam kasutama ka hariduse ja avaliku halduse valdkonnas (tabel 4). Asutati esimesed soomekeelsed koolid ja õpetajate seminarid. Helsingi ülikoolis peeti esimesed soomekeelsed loengud ja avaldati esimesed soomekeelsed doktoritööd. (Häkkinen 1994: 57–73) 1863. aastal pandi kohalikele ametiasutustele kohustus võtta vastu soomekeelseid dokumente. Määruse elluviimiseks anti siiski 20-aastane üleminekuperiood.

Tabel 4. Soome keele ühiskondliku staatuse paranemine XIX sajandil.

1841	Soome keelt hakatakse õpetama põhikoolides
1850	Helsingi ülikoolis luuakse soome keele professor
1851	Ametnikud peavad soomekeelsetes piirkondades tööle kandideerimisel tõendama oma soome keele oskust
1856	Esimene soomekeelne loeng Helsingi ülikoolis (selle pidas Elias Lönnrot)
1857	Ametlik ajaleht Suomen Julkisia Sanomia hakkab ilmuma nii soome kui ka rootsi keeles
1858	Esimene soomekeelne doktoritöö Helsingi ülikoolis
1858	Jyväskyläs asutatakse esimene soomekeelne põhikool
1858	Kiriku- ja kihelkonnakoosolekute protokolle tuleb hakata kirjutama kohaliku jumalateenistuse keeles
1863	Soome keel määratakse ametlikuks keeleks soomekeelset elanikkonda puudutavates küsimustes (20-aastase üleminekuperioodiga)
1883	Alama astme kohtute töökeeleks määratakse sama keel, mida kasutavad kohalikud ametiasutused
1894	Kõik ülikooli juurde tööle kandideerijad peavad tõendama oma soome keele oskust

(Rommi, Pohls 1989: 119; Suomen kielen tulevaisuus 2009: 22–29)

Autonoomia alguspäevil ja XIX sajandi lõpus püüti edendada ka vene keele staatust, kuid mujal kui sõjaväelises väljaõppes ja teenistuses need pingutused märkimisväärselt vilja ei kandnud. Suuremat kahju põhjustas asjaolu, et soomekeelset kirjandust tsenseeriti rangemalt kui rootsikeelset. Aastal 1850 keelati soome keeles trükkida kõike muud peale usukirjanduse. Praktikas leevendas tsensuuri asjaolu, et ametnikud ei osanud sageli lugeda ega hinnata soomekeelse kirjanduse tegelikku sisu. Tsensuurile selle kõige rangemas vormis tehti lõpp juba 1860. aastal. (Nurmio 1947)

XIX sajandil avaldati mitu soome keele grammatikat, kuid need kõik erinesid üksteisest. Sajandi lõpuks olid keeleteadlased valmis üldises ülesehituses ja terminoloogias kompromissile jõudma. Õppejõududest ja õpetajatest koosnev komisjon esitas grammatikaraamistiku, mille koostas komisjoni sekretär Arvid Genetz. Genetz oli kogenud gümnaasiumiõpetaja ja samal ajal ülikooli juures töötav teadlane, kes tundis põhjalikult nii soome keelt kui ka selle sugulaskeeli. Tema koostatud raamistik sobis soome keele grammatika jaoks suurepäraselt ja stabiliseeris olukorra pikaks ajaks. (Vares, Häkkinen 2001: 145–147, 259–261)

Kirjaliku soome keele ametliku staatuse ja normi stabiliseerumine

Kui Soome 1917. aastal iseseisvus, oli soome keele positsioon juba küllalt tugev. See tugevnes veelgi, kui soome keele ametlik staatus kirjutati sisse seadustesse, kogu riigis võeti kasutusele tõhus haridussüsteem ning loodi spetsiaalsed institutsioonid keele arendamiseks ja hoidmiseks. Rõhutati murrete ja sugulaskeelte tähtsust väärtusliku uurimisobjekti ning keelereservina, samas kui hoolikalt normitud kirjakeeles nähti kogu rahvast ühendavat jõudu. (Suomen kielen tulevaisuus 2009: 29–36) XX sajandi algust võib nimetada soome keele ajaloo kuldajaks.

Soome keele grammatilise kirjeldamise põhiprintsiipides oli kokku lepitud juba XIX sajandi lõpus. Iseseisvuse algusaastail valmistas enim peavalu asjaolu, et soome kirjakeelel puudus kõikehõlmav normatiivne sõnaraamat. 1927. aastal haaras Soome parlament normatiivse sõnaraamatu koostamise küsimuses initsiatiivi ja eraldas selleks vajaliku raha. Kaasaegse soome keele sõnaraamatu („Nykysuomen sanakirja”) koostamine algas Soome Kirjanduse Seltsi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) eestvedamisel. Pärast pikka ja põhjalikku toimetusprotsessi avaldati sõnaraamat aastatel 1951–1961 kuues köites. Sellest sai peamine autoriteet sõnade õige-kirja, vormimoodustust, tähendusi ja süntaktilist kasutust puudutavates küsimustes.

1928. aastal asutas Soome Kirjanduse Selts eksperdikomisjoni (Kielivaliokunta), mille ülesanne oli kirjakeelt suunata ja normida. Loomisest alates hakkas selts üllitama suurel hulgal trükiseid ning selle juures töötavad keeleeksperdid tegelesid peasjalikult seltsi enda väljaandeid puudutavate keeleküsimustega. 1945. aastal korraldati komisjon ümber keeletoimkonnaks (Kielitoimisto), kuhu sai keeleküsimusi saata ka väljastpoolt. 1976. aastal loodi Soome kodumaa keelte uurimiskeskus (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus), mis koondas enda alla riigis kasutatavaid kirjakeeli

puudutavad tegevused ja projektid ning tegeles ka mõnede teiste Uurali keelte sõnaraamatute koostamisega.

Võitlus võõrkeelte mõju vastu jätkus ka XX sajandi alguses. Rootsi keelt peeti endiselt suurimaks vaenlaseks (nt Kolehmainen 2014: 175–183). Peale sõnavara oli selle mõju salakavalalt imbunud ka süntaksisse ja fraseoloogiasse. Tütarlaste-gümnaasiumi õpetaja E. A. Saarimaa sai tuntuks kui range keelelise korrektsuse eestkõneleja. Ta avaldas grammatikakäsiraamatuid, mida kasutati aastakümneid koolides õppematerjalina. Tema tuliseim oponent oli läänemeresoome keelte uurija Lauri Kettunen, kes näitas, et paljud Saarimaa vaenatud tunnused olid olemas ka soome murretes.

Uus oht: inglise keele ülemvõim

Praeguseks on olukord taas muutunud. Rahvusvahelisuse tähtsust rõhutatakse kodumaisuse arvelt. Inglise keel mõjutab järjest enam paljude soomlaste keelekasutust, eriti tööeliste ja noorte seas. Kõnekas näide on ülimenukas 2025. aasta draamasari „Queen of Fucking Everything”, kus Soome näitlejad põimivad läbinisti kohalikus kontekstis oma kõneste inglise keelt. Sarja peaosalised pole noored, vaid keskealised töönimesed. Personaliteenuste ettevõtte Barona andmetel kasutati 2022. aastal inglise keelt ametliku keelena 44% ja töösuhtluse keelena 61% Soome töökohtades.

Inglise keele osakaalu ja tähtsust on selgitatud mitmetes hiljutistes aruannetes (nt Saarikivi, Koskinen 2023; Onikki-Rantajääskö 2024). Tuleb välja, et eriti palju on inglise keele kasutamine kasvanud kõrgkoolides: ligi 90% doktoritöödest ja 40% magistratöödest kirjutatakse inglise keeles. Selline olukord tekitab survet inglise keele laiemaks kasutamiseks ka ühiskonna muudes valdkondades.

Pole ime, et paljud soomlased muretsevad soome keele tuleviku pärast. Seadusandlikul tasandil ja Euroopa Liidus on soome keele positsioon tugevam kui kunagi varem, kuid praktikas näib soome keel olevat inglise keelega võrreldes kehvas seisus. Probleem ei seisne mitte väljastpoolt peale surutud muutustes, vaid soome keele väheses väärtustamises keelekogukonna enda poolt. Rahvusvahelist keelt tajutakse oma emakeelest prestiižsemana. Tundub, et soomlased teevad seda jälle ise: nad seavad võõrkeele oma emakeelele eeskujuks ja järgivad seda, kuigi keegi väljastpoolt neid selleks ei sunni.

VEEBIVARAD

MAT = Mikael Agricolan teoksia. Vanhan kirjasuomen korpus. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165>

MATMT = Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta versio 1.1. Turun yliopisto, Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019121804>

KIRJANDUS

- Agricola 1987** = Mikael Agricola. Teokset. Uudistettu näköispainos. I kd. Abckiria [1543/1551/1559] / Rucouskiria [1544]. II kd. Se Wsi Testamenti [1548]. III kd. Käsikiria [1549] / Messu eli Herran Ehtolinen [1549] / Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina [1549] / Daudin Psaltari [1551] / Weisut ia Ennustoxet [1551] / Ne Prophetat Haggaj. SacharJa. Maleachi [1552]. Porvoo–Helsinki–Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Barona** = About Barona. Who we are and what we stand for.
<https://www.barona.fi/tyoelaman-tutkimus/>
- Bentlin, Mikko 2008.** Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluss des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 256.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Florinus 1702** = Wanhain suomalaisten Tawaliset ja Suloiset / Sananlascut / Mahdollisuuden jälken monialda cootut / ja nyt wastudest ahkerudella enätyt. Turku: Johan Winter.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2511344?page=3&ocr=true>
- Haggrén, Georg; Halinen, Petri; Lavento, Mika; Raninen, Sami; Wessman, Annika 2016.** Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Helsinki: Gaudeamus.
- Harjula, Janne; Hukantaival, Sonja; Immonen, Visa; Ratilainen, Tanja; Salonen, Kirsi 2018.** Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Heininen, Simo 1980.** Die finnischen Studenten in Wittenberg 1531–1552. (Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft A 19.) Helsinki.
- Heininen, Simo 2007.** Mikael Agricola. Elämä ja teokset. Helsinki: Edita.
- Hiekkanen, Markus 2020.** Finlands medeltida stenkyrkor. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Häkkinen, Kaisa 1994.** Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2012a.** Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. – Tutkimuksia Westhin koodeksista. (Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen julkaisuja 2.) Toim K. Häkkinen. Turku: Turun yliopisto, lk 43–92.
- Häkkinen, Kaisa 2012b.** Mikael Agricolan runokirja. (Wanhain suomen arkisto 6.) Turku: Turun yliopisto.
- Häkkinen, Kaisa 2015.** Spreading the Written Word: Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish. (Studia Fennica Linguistica 19.) Helsinki: Finnish Literature Society.
<https://doi.org/10.21435/sflin.19>
- Ikola, Osmo 1988.** Agricolan äidinkieli. – Mikael Agricolan kieli. (Tietolipas 112.) Toim Esko Koivusalo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 25–68.
- Ikola, Osmo 1992.** Raamatun vaikutus kirjasuomeen. – Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja suomalainen kulttuuri. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 558.) Toim Jussi Nuorteva. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 51–59.

- Itkonen-Kaila, Marja 1992.** „Ja Jerusalem pite tallattaman pacanoilda”. Ablatiiviagentti ja sen perilliset Agricolasta uuteen raamatunsuomennokseen. – Virittäjä, kd 96, nr 2–3, lk 137–164.
- Kajanto, Iiro 1997.** Nesselius, Israel. – Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. (Studia Biographica 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002598>
- Kilpinen, W. 1889.** Nitæ Næitæ nitelmiaë, væitelmiaë, vestelmiaë, sotielmia, sovinto. Jyväskylä: Keski-Sömen kirjapainio.
- Knuutila, Jyrki 2010.** Tukholman suomalaisen seurakunnan „messukirja” ja jumalanpalveluselämän muuttuminen evankeliseksi 1500-luvulla. – *Facultas ludendi*. Erkki Tuppuraisen juhla kirja. Erkki Tuppuraiselle hänen 65-vuotissyntymäpäivänään 15. marraskuuta 2010. Toim Jorma Hannikainen. Kuopio: Sibelius-Akatemia, lk 79–113.
- Kolehmainen, Taru 2014.** Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa. (Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Suomi 204.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1986.** Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. (The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 11.) Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Krohn, Julius 1897.** Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuvaja, Christer 2019.** Språkkontakt och tvåspråkighet i 1700- och 1800-talens Finland. – *Finländsk svenska från medeltid till 1860*. (Svenskan i Finland – i dag och i går III:1.) Toim Marika Tandefelt. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet, lk 317–354.
- Lavery, Jason 2017.** Reforming Finland: The Diocese of Turku in the Age of Gustav Vasa 1523–1560. (Studies in Medieval and Reformation Traditions 210.) <https://doi.org/10.1163/9789004354708>
- Luther 1545** = Biblia. Das ist: Die gantze heilige Schrifft / Deudsch / Auff new zugericht. D. Mart. Luth. Wittenberg. – Luther WA [= Weimarer Ausgabe]. D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar: Hermann Böhlau, 1883–2009.
- Miekkavaara, Leena 2008.** Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauksia ja paikannimiä. [Helsinki:] AtlasArt.
- Murray, Robert 1954.** Finska församlingen i Stockholm intill tiden för Finlands skiljande från Sverige. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens förlag.
- Münster, Sebastian 1544.** Cosmographia. Beschreibung aller Lender. Basel: Henrichus Petri.
- Nuorteva, Jussi 1999.** Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. (Bibliotheca historica 27. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 177.) Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Nurmio, Yrjö 1947.** Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kielisäännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä. Helsinki: WSOY.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2024.** Suomi osallisuuden kielenä. Selvitys suomen kielen tilasta Suomessa 2020-luvun puolimaissa. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 20. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-141-0>
- Palola, Ari-Pekka 1996.** Yleiskatsaus Suomen keskiaikaisten seurakuntien perustamisajankohdista. – Faravid, kd 18–19 (94–95), lk 67–104.

- Pantermöller, Marko 2003.** Zur orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 60.) Wiesbaden: Harrasowitz.
- Pirinen, Kauko 1988.** Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. – Mikael Agricolan kieli. (Tietolipas 112.) Toim Esko Koivusalo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 9–24.
- Pulkkinen, Paavo 1972.** Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä. (Tietolipas 72.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raamattu 1992 = Pyhä Raamattu.** Vanha ja Uusi testamentti. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Jyväskylä–Helsinki: Gummerus.
- Rapola, Martti 1963.** Henrik Hoffman, puristinen kielenkorjaaja. (Suomi 110:3.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rommi, Pirkko; Pohls, Maritta 1989.** Poliittisen fennomanian synty ja nousu. – Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim Päiviö Tommila, M. Pohls. Kuopio: Kustannuskiila Oy, lk 69–119.
- Ross, Kristiina 2019.** Linguistic Ideas of the Lutheran Reformation in the Genesis of Literary Estonian. – Languages in the Lutheran Reformation: Textual Networks and the Spread of Ideas. (Crossing Boundaries: Turku Medieval and Early Modern Studies.) Toim Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen, Tuomo Fonsén. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462981553/ch02>
- Saarikivi, Janne; Koskinen, Jani 2023.** Monikielistä sivistystä vai englanninkielisiä ratkaisuja? Selvitys yliopistojen kielivalinnoista. (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 24.) <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-741-3>
- Sollamo, Raija 2001.** Septuaginta – maailman vanhin raamatunkäännös. – Vanhan kirjallisuuden vuosikirja 2000–2001, kd 12. Toim Ilpo Tiitinen, Johanna Paajanen. Vammala: Suomen vanhan kirjallisuuden päivät, lk 43–51.
- Stipa, Günter Johannes 1990.** Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 206.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Suomen kielen tulevaisuus.** Kielipoliittinen toimintaohjelma. (Kotimaisten kielen tutkimuskeskuksen julkaisuja 155.) Toim Auli Hakulinen, Jyrki Kalliokoski, Salli Kankaanpää, Antti Kanner, Kimmo Koskenniemi, Lea Laitinen, Sari Maamies, Pirkko Nuolijärvi. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2009.
- Tandefelt, Marika 2019.** Viborg – en mix av språk och kultur. – Finländsk svenska från medeltid till 1860. (Svenskan i Finland – i dag och i går III:1.) Toim M. Tandefelt. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet, lk 355–384.
- Tarkiainen, Kari 1990.** Finnarnas historia i Sverige. 1. kd. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. Helsingfors–Stockholm: Finska Historiska Samfundet, Nordiska Museet.
- Tarkiainen, Kari 2008.** Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa. (Finlands svenska historia 1.) Helsingfors–Stockholm: Svenska litteratursällskapet, Atlantis.
- Tarkiainen, Viljo; Tarkiainen, Kari 1985.** Mikael Agricola. Suomen uskonpuhdistaja. Helsinki: Otava.

Turun piispat – Katolisuuden aika. – Turun arkkihiippakunta. <https://www.arkkihiippakunta.fi/tietoa-hiippakunnasta/turun-piispa/turun-piispat-katolisuuden-aika/>

Vares, Vesa; Häkkinen, Kaisa 2001. Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta. Helsinki: WSOY.

Vulgata = Biblia sacra, ex postremis doctorum omnium vigiliis, ad Hebraicam veritatem, & probatissimorum exemplarium fidem, cum argumentis, indice, & Hebraicorum nominum interpretatione. Lugdunum: Boulle, 1542.

<https://viewer.onb.ac.at/1098D66E/>

Kaisa Häkkinen (snt 1950), PhD, Turu Ülikooli emeriitprofessor (Arcanuminkuja 1, 20500 Turku, Soome), kahakki@utu.fi

Written Finnish: Genuine vernacular or something completely different?

Keywords: written Finnish, history, language policy, colonial language

The first Estonian book was printed 500 years ago; no copies of the book have survived. The history of publishing in Finnish dates to 1543, with Mikael Agricola's *Abc-book*. Agricola went on to publish eight additional works. This development was driven by the Lutheran Reformation on both sides of the Gulf of Finland. This article discusses the reasons why the paths of development diverged so markedly between the sister languages Finnish and Estonian.

Finland was part of Sweden, but remained geographically distinct. A Swedish-speaking population lived along the coast, but these were ordinary peasants like their Finnish neighbours rather than a social upper class. Estonia, in contrast, had a German-speaking minority that was permanently present throughout the country as a dominant force. The clergy was also German-speaking. Finland formed a single diocese in the Church of Sweden. From the early 14th century onward, most bishops of Turku were born in Finland and spoke Finnish as their mother tongue. Local parish communities likely preferred priests with whom they could communicate in their own language. Swedish was not described as an official or socially superior language by Sebastian Münster in his *Cosmographia* (1544)

Although scholars writing in Finnish knew the language, the literary register was different from everyday speech. Almost all texts were word for word translations from other languages, such as Latin, German, or Swedish. In a sense, the old literary Finnish was colonized from within by Finns themselves: Sweden had not yet had time to develop a strong national identity or sense of superiority, often combined with linguistic colonialism. Swedish-speaking administrators did thus not interfere with how Finns used their own language, but rather encouraged Finns to use pure Finnish.

In the 19th century, in the spirit of national awakening, the language was thoroughly reformed in terms of both vocabulary and grammar. When Finland declared independence in 1917, the state of the language was strong and stable. Today, however, the situation is shifting once again, as English is exerting more and more influence on everyday language use. It appears that Finns are once more adopting a foreign model at the expense of their own language.

Kaisa Häkkinen (b. 1950), PhD, Professor Emerita at Turku University (Arcanuminkuja 1, 20500 Turku, Finland), kahakki@utu.fi